

DİN & FELSEFE

ARAŞTIRMALARI

Religion and Philosophical Research

E-ISSN: 2667-6583

Aralık | December 2021

Cilt | Volume: 4 - Sayı | Number: 8

KANT VE ONTOLOJİK ARGÜMAN

Kant and the Ontological Argument

Fatma Nur AĞCA, Doktor Adayı

Ankara Üniversitesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı | Ankara University, Department of Philosophy of Religion
fatmanur.arslan88@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3725-0498>

Makale Türü | Type of Article: Araştırma Makalesi | Research Article

Başyuru Tarihi | Date Received: 20.11.2021

Kabul Tarihi | Date Accepted: 31.12.2021

Atıf | Cite As

AĞCA, F. N. "Kant ve Ontolojik Argüman". Din ve Felsefe Araştırmaları 4/8 (Aralık 2021): 248-265

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Etik Beyanı | Ethical Statement

Bu makalenin yazarı/yazarları, hakemleri ve dergi editör grubu Din ve Felsefe Araştırmaları dergisinin Etik Kurallarına uyduklarını kabul eder.

The author/authors, referees, and journal editorial group acknowledge that they adhere to the Code of Ethics for the journal of Religion and Philosophical Research.

KANT VE ONTOLOJİK ARGÜMAN*

Fatma Nur AĞCA

ÖZ

Ontolojik argüman, Tanrı'nın varlığını *a priori* yolla ispatlaması açısından diğer teistik argümanlardan ayrılmaktadır. Belirli bir mahiyete sahip olduğu düşünülen Tanrı'nın varlığının Tanrı kavramının kavramsal çözümlemesinden hareketle çıkarılabileceği düşüncesi, bu argümanın temel tezlerinden biridir. Bu makale ontolojik argüman için en etkili ve kat'i eleştiri olarak kabul edilen Immanuel Kant'ın eleştirilerini etraflı bir biçimde ele almayı ve bu eleştirilerin tutarlı olup olmadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Anselm ve Descartes'a göre, kendisinden daha büyüğü düşünülmemeyen veya en mükemmel varlık olarak tanımladıkları Tanrı kavramı ile O'nun gerçek varlığı arasında zorunlu bir ilişki vardır. Kant ise varlığın herhangi bir şeyin kavramında içerilemeyeceği eleştirisi ile buna karşı çıkmaktadır. Makalede ontolojik argümanın Anselm ve Descartes tarafından savunulan klasik versiyonları ele alındıktan sonra, Kant'ın varlık bildiren önermelerin analitik olamayacağı ve varlığın gerçek bir yüklem olmadığı şeklindeki eleştirilerinin tutarsız ve yetersiz olduğu savunulmaktadır. Ayrıca bu eleştirilerin Tanrı'nın varlığını *a priori* yolla ispatlamanın önünde bir engel olarak görülemeyeceği ve önemli ölçüde cevaplanabilir nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Varlık, Tanrı, Ontolojik Argüman, Kant, Anselm, Descartes.

ABSTRACT

Kant and the Ontological Argument

Ontological argument differs from other theistic arguments in terms of proving the existence of God *a priori*. The idea that the existence of God, who is thought to have a certain nature, can be deduced from the analysis of the concept of God, is one of the most fundamental theses of this argument. This article aims to discuss Kant's criticism comprehensively, which is accepted as the most effective and decisive criticism of the ontological argument and to evaluate whether these criticisms are consistent or not. According to Anselm and Descartes, there is a necessary relation between the concept of God and his real existence. Kant objects this with his criticism that existence cannot be included in the concept of anything. Having examined the classical versions of the ontological argument defended by Anselm and Descartes, it is argued that Kant's criticisms that no existential statements are analytic and existence is not a real predicate are both inconsistent

* Bu makale yazarın "Kant'ın Ontolojik Argümanı Eleştirisi" başlıklı Yüksek Lisans tezinin gözden geçirilmesi ile üretilmiştir.

and insufficient. In addition, it is concluded that these criticisms cannot be seen as an obstacle to proving the existence of God *a priori* way and can be answered significantly.

Keywords: Existence, God, Ontological Argument, Kant, Anselm, Descartes.

GİRİŞ

Ontolojik argümanın şimdiye kadar oluşturulmuş pek çok versiyonundan bahsetmek mümkündür. Bütün bu versiyonlar belli başlı noktalarda ayrılırlar da hepsinin Tanrı kavramının anlamının veya mahiyetinin tam olarak anlaşılması durumunda O'nun gerçekten var olduğu sonucuna ulaşmamız gerektiği tezini bir şekilde içerisinde barındırdığı iddia edilebilir. Buna göre Tanrı kavramına sahip olan birinin Tanrı'nın varlığından kuşku duyması rasyonel olamaz. Argümanın *a priori* karakterini Tanrı kavramı dışında tecrübi hiçbir olguya başvurmaması vermektedir.¹ Sırf kavramsal çözümlenmeden hareket ederek varlığa ulaşma ve Tanrı'nın var olduğuna ulaşmak için Tanrı dışındaki herhangi bir şeye başvurmanın gerekli olmadığı düşüncesi aynı zamanda bu argümanın en temel ayırt edici özelliklerindedir. Ontolojik argüman, kontenjan alemin varlığından hareket eden kozmolojik argüman ve alemdeki düzenden hareket eden teleolojik argümandan farklı olarak, aşılabilir derecede mükemmel varlığın var olduğu sonucuna mantıksal çıkarım yoluyla ulaşmaktadır. Özellikle Kant'ın işaret ettiği, kozmolojik ve teleolojik argümanın ontolojik argümanın başarılı olması durumunda başarılı olacağı düşüncesi, bu argümanın diğer argümanlara nazaran ne kadar öncelikli bir konumda olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.²

Ontolojik argüman denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri St. Anselm (1033-1109)'dir. Tanrı'yı "kendisinden daha büyüğü düşünülemeyen" olarak tanımlamakla argümanına başlayan Anselm, bu şekildeki bir Tanrı fikrinin O'nu inkâr ettiğini iddia edende bile bulunduğunu ve Tanrı denildiğinde bu kavramdan "kendisinden daha büyüğü düşünülemeyen" olarak anladığını belirtir.³ Buna göre "Tanrı yoktur" diyen kişinin zihninde bile Tanrı denildiğinde bu şekilde bir anlam bulunmaktadır. Anselm buradan hareketle saçmaya indirgeme yöntemine dayanarak, Tanrı kavramının anlamının anlaşılması durumunda O'nun gerçekten var olduğunun kabul edilmesinin zorunlu olduğu sonucuna ulaşmaya çalışır. Argümanının mantık örgüsü şu şekilde ilerlemektedir: Eğer "kendisinden daha büyüğü düşünülemeyen" olarak tanımladığımız Tanrı sadece zihinde bulunuyorsa, bu birtakım çelişkili sonuçlar doğuracaktır. Tanrı'nın sadece zihinde bulunması O'nun "kendisinden daha büyüğü düşünülemeyen" olması ile bağdaşmayacağı için

¹ Richard Taylor, "Introduction", *The Ontological Argument from St. Anselm to Contemporary Philosophers*, ed. Alvin Plantinga (London: Macmillan, 1965), vii.

² John Hick, *Arguments for the Existence of God* (New York: Herder and Herder, 1971), 68.

³ St. Anselm, "Proslogion", İng. çev. Jasper Hopkins and Herbert Richardson, *Complete Philosophical and Theological Treatises of Anselm of Canterbury* (Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 2000), Chapter II, 93.

Tanrı'nın gerçekte de var olduğu sonucuna ulaşmak zorunda oluruz. Çünkü "kendisinden daha büyüğü düşünemeyen" varlığın sadece zihinde bulunması durumunda, sadece zihinde bulunan bu varlıktan daha büyük gerçekte de var olan varlıkları düşünmek mümkün olacaktır. Bu durum ise "kendisinden daha büyüğü düşünemeyen" varlığın "kendisinden daha büyüğü düşünülebilir" olduğu sonucunu doğuracaktır. "Kendisinden daha büyüğü düşünemeyen" varlığın hem zihinde hem de gerçeklikte var olduğunun kabul edilmesi durumunda bu şekilde çelişkili bir sonuç ortaya çıkmamış olacaktır.⁴

Görüldüğü üzere Tanrı'nın tanımı gereği "kendisinden daha büyüğü düşünemeyen" varlık olarak tanımlanması, Anselm'in kavramsal çözümlmeye dayalı argümanı için çıkış noktası niteliğindedir. Buna göre bu mahiyete sahip olan bir Tanrı kavramının neyi içerdiği veya gerektirdiği anlaşıldığında Tanrı'nın gerçekten var olduğu sonucuna ulaşmak kaçınılmaz olacaktır.⁵ Herhangi bir şeyin mahiyetinin bilinmesinden onun gerçek varlığına ulaşılabilceği şeklindeki ontolojik argümanın bu temel tezi hem Kant'ın hem de ontolojik argümana eleştiri yöneltenlerin özellikle üzerinde durduğu en önemli hususlardan biridir.

Anselm'in bu ontolojik argümanından başka ileri sürdüğü ve Tanrı'nın zorunlu varlığını konu alan bir ontolojik argüman versiyonu daha bulunmaktadır. Her iki versiyonun kavramsal olarak çıkış noktaları farklı olsa da birbirinden tamamen bağımsız oldukları da ileri sürülemez. Özellikle N. Malcolm'un gündeme getirdiği ve bu versiyonunun Kant'ın eleştirilerine muhatap olmadığını iddia ettiği⁶ bu argümanda Tanrı'nın yokluğunun düşünülmemesi noktasına vurgu yapılmıştır. Yokluğu düşünemeyen bir varlığın yokluğu düşünülebilir bir varlıktan daha büyük olduğu ise yine şu şekilde bir saçmaya indirgeme yöntemi ile açıklanmaktadır: Kendisinden daha büyüğü düşünemeyen varlığın yokluğunun düşünülebilmesi durumunda, bu varlığın artık kendisinden daha büyüğü düşünemeyen bir varlık olarak düşünülmesi imkansız olacaktır.⁷ Görüldüğü üzere argümanın bu ikinci versiyonunda sadece varlık veya yokluk kavramları üzerinden değil, zorunluluk ve imkansızlık gibi modal kavramlar üzerinden bir çıkarım yapılmaktadır. İlkinden farklı olarak sonuç sadece Tanrı'nın var olduğu değil, aynı zamanda zorunlu olarak var olduğu şeklindedir.⁸

Ontolojik argüman denildiğinde akla gelen bir diğer isim ise R. Descartes (1596-1650)'tir. Descartes'in argümanı Tanrı kavramının çözümlenmesi ile oluşması

⁴ Anselm, "Proslogion", Chapter II, 93-94.

⁵ Anselm'in ontolojik argümanına ispatlamak istediği şeyi önceden varsaydığı (beg the question) ve dolayısıyla döngüsellik olduğu şeklinde itirazlar yaygın olsa da burada argümanın geçerli bir yapıya sahip olduğunu ve kendi içerisinde tutarlı olduğunu belirtebiliriz.

⁶ Norman Malcolm, "Anselm's Ontological Argument", *The Philosophical Review* 69/1 (1960), 44.

⁷ Anselm, "Proslogion", Chapter III, 94.

⁸ Michael Martin, *Atheism: A Philosophical Justification* (Philadelphia: Temple University Press, 1990), 85; Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007), 29.

bakımından Anselm'in argümanı ile benzerlik gösterse de mükemmellik kavramından hareket etmesi noktasında birtakım farklılıklar göstermektedir. Tanrı'yı "kendisinden daha büyüğü düşünülmemeyen varlık" olarak tanımlayan Anselm'in aksine Descartes, Tanrı'yı "en mükemmel varlık" olarak tanımlar. Tanrı veya en mükemmel varlık fikrini tıpkı sayı veya şekil fikri gibi kendimizde bulduğumuzu belirten Descartes, nasıl ki birtakım şekil ve sayıların niteliklerinin onların mahiyetine ait olduğunu çıkarabiliyorsak, var olmanın da Tanrı'nın mahiyetine ait olduğunu çıkarabileceğimizi savunur.⁹ Varlığın Tanrı'nın mahiyetinden ayrı düşünülmemeyeceği düşüncesi Descartes'in ontolojik argümanında önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre, üçgenin üç açısının toplamının iki dik açıya eşit olmasının üçgenin mahiyetinden veya dağ fikrinin vadi fikrinden ayrı düşünülmemesine benzer şekilde Tanrı'yı da "var olmayan" olarak düşünmem mümkün değildir. Çünkü Tanrı tanımı gereği en mükemmel varlık ise, bir mükemmellik olan varlıktan yoksun olması düşünülemez.¹⁰ Görüldüğü üzere varlığı bir mükemmellik olarak görmesi sonucu Descartes, Tanrı'nın en mükemmel varlık olması noktasında sahip olduğu niteliklerle var olma niteliği arasında "analitik bir bağlantı" olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.¹¹ Bu durumda Tanrı'nın aşılabilir derecede mükemmel olup var olmaması veya yokluğunun düşünülmesi birbiri ile bağdaşmamaktadır.

Descartes'a göre, Tanrı'nın varlığı ile mahiyeti arasındaki bu zorunlu bağlantı bizim düşüncelerimizden bağımsızdır ve bunun kaynağı bizatihi Tanrı'nın varlığının zorunluluğudur.¹² Tanrı bu şekilde her ne kadar varlığı zorunlu ve dolayısıyla yokluğu imkânsız bir varlık olarak nitelendirilse de, bu aşamada Tanrı'nın gerçekte veya ontolojik olarak zorunlu olduğu sonucuna ulaşıp ulaşılamayacağı sorusu akla gelmektedir. Önermesel zorunluluktan ontolojik zorunluluğa geçilemeyeceği tezi, ontolojik argümana yönelik eleştirilerde ciddi bir yer tutar.¹³ Bir şeyin mahiyetini bilmek suretiyle onun gerçekten var olduğu sonucuna ulaşıp ulaşılamayacağı ise üzerinde durulmaya değerdir. Bizim de bu makalede amacımız, Tanrı'nın tanımından hareketle O'nun gerçekten var olduğu veya varlığının zorunlu olduğu düşüncesine geçmenin meşru olmadığı yönündeki eleştirileri değerlendirmektir. Bu bağlamda özellikle Kant'ın gündeme getirdiği varlık bildiren önermelerin analitik olamayacağı ve varlığın gerçek bir yüklem olmadığı şeklindeki eleştirilerinin ontolojik argümanın başarısız olduğu iddiası için yeterli ve etkili olamayacağı tezi temellendirilmeye çalışılacaktır.

1. VARLIK BİLDİREN ÖNERMELER ANALİTİK OLAMAZ

Tanrı'nın varlığının tıpkı mantık ve matematikte olduğu gibi sırf akılla ve

⁹ Rene Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, II, İng. çev. John Cottingham vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 45.

¹⁰ Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, II, 46; Jordan Howard Sobel, *Logic and Theism: Arguments For and Against Beliefs in God* (New York: Cambridge University Press, 2004), 32.

¹¹ Hick, *Arguments for the Existence of God*, 79.

¹² Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, II, 46.

¹³ Mehmet Sait Reçber, *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti* (Ankara: Kitâbiyât, 2004), 155.

kesinlik ifade eden delillerle ispatlanması mümkün müdür? Ontolojik argüman ile ulaşılmaya çalışılan “Tanrı vardır” önermesinin zorunlu olduğu tezi, özellikle D. Hume ve I. Kant ile yaygınlaşan varlık bildiren önermelerin analitik olamayacağı söyleminin de etkisiyle birtakım eleştirilere tabi tutulmuştur.

Kant herhangi bir şeyin gerçekte var olduğunu ispat edebilmenin tek yolunun tecrübe olduğu, sırf kavramsal düzlemde kalınarak o şeyin var olup olmadığına karar verilemeyeceği kanaatindedir. Ona göre, zorunlu varlık kavramı saf aklın bir kavramıdır ve sırf akılla bu fikrin nesnel gerçekliğinin ispatlanması düşünülemez.¹⁴ Dolayısıyla Kant’ın düşüncesinde herhangi bir şeyin varlığını sırf tanımından hareketle *a priori* olarak ispatlamak mümkün görünmemektedir. Ontolojik argümanda zorunlu varlık kavramını yokluğunun düşünülmesi imkânsız olan şekilde tanımladığımızda, buradan hareketle “Tanrı vardır” önermesinin *zorunlu olarak doğru*, “Tanrı yoktur” önermesinin ise *zorunlu olarak yanlış* olduğu sonucuna ulaşılır.¹⁵ Ancak “Tanrı yoktur” şeklindeki negatif varlık iddiasının zorunlu olarak yanlış veya kendi kendisiyle çelişkili olup olamayacağı tartışma konusu olmuştur. Kant’a göre, zorunlu varlığı yokluğu düşünemeyen şekilde tanımlamak oldukça kolay olsa da bu ontolojik argüman için işe yarar bir şey değildir. Çünkü bu tanımlamanın zorunlu varlığın yokluğunun nasıl imkânsız veya varlığının nasıl mümkün olduğuna dair bir açıklama sunduğu iddia edilemez.¹⁶ “Mutlak olarak zorunlu varlık” denildiğinde aslında “hiçbir şey” hakkında (hiçbir şeye delalet etmeyen bir şey hakkında) düşünüyor olabiliriz.¹⁷

Önermelerin zorunluluğu ile nesnelere zorunluluğu ayırmasına giden Kant’ın düşüncesinde “önermelerin mutlak zorunluluğu nesnelere şartlı zorunluluğu” anlamındadır. Sözelimi, “Üçgen üç açıya sahiptir” şeklindeki önermenin geometride mutlak olarak zorunlu olduğundan bahsedilebilse de burada nesnelere mutlak zorunluluğundan bahsedilemez. Kant üçgenin varsayılması durumunda üç açısının da zorunlu olarak var olacağı düşüncesine herhangi bir kavramın varlığı içerecek şekilde ele alınamayacağından hareketle karşı çıkar. Buna göre bir kavramın varsayılması suretiyle onun var olduğu sonucuna ulaşamayız.¹⁸ Şeylerin mutlak zorunluluğundan bahsetmenin anlamsız olmasından hareketle, Kant “Zorunlu Varlık” kavramının da anlamsız olduğu sonucuna ulaşmaya çalışır. Kant’ın düşüncesinde mutlak zorunluluk sadece önermelere yüklenebiliyorsa, bu durumda

¹⁴ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, İng. çev. ve ed. Paul Guyer and Allen W. Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), A592-B620, 563.

¹⁵ Reçber, *Tanrı’yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, 156.

¹⁶ Leibniz’in de benzer bir noktaya dikkat çektiğini burada belirtmemiz yerinde olacaktır. Özellikle Descartes tarafından sunulan ontolojik argüman versiyonunun tamamlanmamış olduğunu ifade eden Leibniz, Tanrı’nın varlığının mümkün olduğunun gösterilmesi durumunda bu argümanın başarılı olabileceğini savunur. Buna göre, imkânsız olduğu ortaya konulmadığı sürece Tanrı’nın varlığının mümkün olduğu varsayılabilir. Robert Merrihew Adams, *Leibniz: Determinist, Theist, Idealist* (New York: Oxford University Press, 1994), 135.

¹⁷ Kant, *Critique of Pure Reason*, A 593/B 621, 564.

¹⁸ Kant, *Critique of Pure Reason*, A 594/B 622, 564-565.

hiçbir varlığın gerçekte mutlak biçimde zorunlu olduğundan bahsetmek uygun değildir.

O halde Tanrı'nın tanımı gereği kendisinden daha büyüğü düşünemeyen veya mükemmel varlık olarak tanımlanmasından hareketle yokluğunun imkânsız olduğu sonucuna ulaşmak ne kadar isabetlidir? Önermelerdeki zorunluluktan varlıktaki zorunluluğa geçilemeyeceği eleştirisi ile bağlantılı olarak Kant'a göre, özdeş ya da analitik bir önermede konuyu reddetmeksizin yüklemi reddetmek bir çelişki doğursa da hem konu hem yüklem birlikte reddedildiğinde çelişki doğuracak bir durum kalmamaktadır. Örneğin bir üçgenin var olduğunu varsayıldıktan sonra üç açısının olduğunu reddettiğimizde kendi kendimizle çelişiriz, ancak üç açılıyla beraber üçgenin varlığını reddettiğimizde çelişki ortadan kalkar. Aynı durumun "mutlak zorunlu varlık" için de geçerli olduğunu düşünen Kant'a göre, "Tanrı her şeye gücü yetendir" önermesi zorunlu olsa da bu önermenin konusu olan Tanrı reddedildiğinde O'nun sıfatları da reddedileceğinden dolayı tıpkı üçgen örneğinde olduğu gibi çelişki ortadan kalkmaktadır.¹⁹ Kant herhangi bir şeyin varlığını reddetmede içsel bir çelişki olamayacağını bu şekilde temellendirmeye çalışır. Kant'ın burada ulaşmaya çalıştığı sonuç "Tanrı yoktur" önermesinde herhangi bir içsel çelişki olamayacağını veya bu önermenin kendi kendisiyle çelişen bir önerme olamayacağını ispat etmektir.

Karşıtı çelişki içermediği sürece bir şeyin *a priori* olarak ispatlanmasının mümkün olmadığını savunan Hume da Kant'ı sezinler biçimde var olduğunu düşünebildiğimiz her şeyin yokluğunu da çelişkiye düşmeksizin düşünebileceğimizi savunur. Buradan hareketle Hume zorunlu varlık kavramının hiçbir tutarlı anlamından söz edilemeyeceği sonucuna ulaşır. Çünkü Hume'a göre her ne kadar ontolojik argümanda Tanrı'nın mahiyetinden yokluğunun düşünülmesinin imkansız olduğu sonucuna ulaşılsa da bu zihnin iki kere ikinin dört ettiğine ulaştığı gibi kesinlikte ve zorunlukta bir sonuç olamaz. Bu durumda Hume'un düşüncesine göre, bir şeyin her zaman var olduğuna ve yokluğunun düşünülemediğine, var olarak düşünülen her şeyin yok olarak düşünülebileceği temelinde itiraz edilebilir.²⁰ Hume bu eleştirileriyle Tanrı da dahil olmak üzere herhangi bir varlık için tıpkı mantık ve matematikte olduğu gibi mantıksal bir zorunluluktan söz edilemeyeceğine işaret eder. Bu düşünceye göre, Tanrı ister kendisinden daha büyüğü düşünemeyen ister mükemmel varlık olarak tanımlansın, sırf bu tanımlamadan hareketle varlığının zorunlu olduğu sonucuna ulaşılamaz.

Zorunluluğun varlıklara uygulanamayacağı ve varlık yüklemine çelişkiye düşülmeksizin reddedilebileceği düşüncesinin temelinde, zorunluluğun sadece analitik (yüklemi konuya dahil olan) önermelere özgü olduğu düşüncesi yatar. Kant'ın düşüncesine göre, varlık bildiren önermelerin sentetik olduğunun kabul

¹⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, A 594/B 622, A 595/B 623, 565.

²⁰ David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 154-155.

edilmesi durumunda yüklem olan (önermedeki konu-yüklem ilişkisindeki konumu açısından, sentaktik bir unsur olarak) varlığın reddedilmesi herhangi bir çelişki ortaya çıkarmayacaktır. Yüklemine reddedilmesi durumunda çelişki ortaya çıkması durumu, sadece analitik veya totolojik önermelere özgüdür.²¹ O halde “Tanrı vardır” önermesi analitik bir önerme midir yoksa sentetik bir önerme midir? Kant’ın varlık kavramını bu şekilde açıklaması sonucunda ontolojik argüman savunucularını şu ikilemde bırakmak istediği yorumu yapılabilir: “Tanrı vardır” önermesi analitikse, bu önermedeki varlık iddiası o şeyin düşüncesine veya kavramına bir şey eklemeyecektir. Diğer seçenek olan “Tanrı vardır” önermesinin sentetik olması durumunda ise, Tanrı’nın yokluğu düşünülmemeyen olduğu düşüncesi tehlikeye girecek ve “Tanrı yoktur” önermesinin kendi kendisiyle çelişen veya içsel bir çelişki barındıran bir önerme olduğundan söz edilemeyecektir.²² Buna göre “Tanrı vardır” önermesi analitikse ontolojik argüman bir totolojinin ifadesinden başka bir şey olmayacak, eğer sentetikse bu argümanla ulaşılan sonuç zorunluluk veya kesinlik ifade eden bir sonuç olmayacaktır.

Kant’ın bu eleştirisi kendi içerisinde ne kadar tutarlıdır? Ayrıca bu eleştiri ontolojik argümanla ulaşılan “Tanrı vardır” önermesinin zorunlu olduğu iddiasını çürütmek için yeterli görülebilir mi? Kant’ın varlığın bir kavramda özsel olarak içerilemeyeceği, dolayısıyla varlık bildiren önermelerin inkarında da bir çelişki bulunmadığı tezi göz önünde bulundurulduğunda, buradan ontolojik kanıtın imkansızlığına dair bir sonuç çıkarmak geçerli midir?

Anselm’in yokluğu düşünülebilen bir varlıktansa yokluğu düşünülmemeyen bir varlığın “kendisinden daha büyüğü düşünülmemeyen” olacağı şeklindeki argümanını düşündüğümüzde, Kant vb. düşünenlere göre bu şekilde bir çıkarımın zorunluluğundan bahsedilemez. Peki Kant Tanrı’nın zorunlu varlığı ile üçgenin üç açısının bulunduğunu kıyaslamasında isabetli midir? Malcolm Kant’ın “Tanrı zorunlu olarak vardır” veya “Tanrı zorunlu varlıktır” önermelerini “Üçgen üç açıya sahiptir”

²¹ Kant, *Critique of Pure Reason*, A 597/B 625, A 598/B 626, 566. Kant bir önermede konu-yüklem ilişkisinin iki açıdan düşünülebileceğini belirtir. B yüklemi A konusuna dahil olursa, bir diğer ifadeyle bu kavramda içerilirse bu önerme analitik bir önermedir. Eğer B yüklemi A kavramına dahil olmazsa sentetik bir önermedir. “Tüm cisimler yer kaplar” önermesinde “yer kaplama” cisim tarafından zaten içerilmektedir ve bu analitik bir önermedir. Analitik önermelerde yüklem konuyu açıklama (clarification) vazifesi görmektedir. “Tüm cisimler ağırdır” önermesinde ise sadece kavramda düşünülenenden daha farklı bir şey eklenmekte ve konuyu genişletmektedir (amplification). Bu açıdan sentetik bir önermedir. Kant, *Critique of Pure Reason*, A 7/ B11 130. Analitik-sentetik ayrımı temelde semantik bir ayrımdır, ancak metafiziksel düzlemde yapılan zorunlu-olumsal ayrımından ve epistemolojik düzlemdeki *a priori/a posteriori* ayrımından da tamamen bağımsız değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reçber, “Analitik-Sentetik”, *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. A. Cevizci (İstanbul: Etik Yayınları, 2003), 1/356. Analitik önermeler, doğruluğu kendisini oluşturan terimlerin doğruluğuna bağlı olan önermelerdir. Buna karşılık sentetik önermelerin doğruluğu ise gerçek dünyadaki olgulara bağlıdır. Önermenin doğruluğu açısından ele alındığında bu onun metafiziksel yönünü ifade eder. Ancak analitik önermelerde olduğu gibi sırf bu önermeyi oluşturan terimlerin anlamının bilinmesiyle doğruluğunun bilinebileceği veya sentetik önermelerde olduğu gibi olgulardan hareketle bilinebileceği noktası, bu ayrımın epistemolojik yönünü yansıtır. Ayrıca bk. Georges Rey, “The Analytic/Synthetic Distinction”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 30 Aralık 2021).

²² Nicholas Everitt, “Kant’s Discussion of the Ontological Argument”, *Kant Studien* 86/4 (1995), 391.

önermesinin koşulluluğuna benzetmesinde isabetli olmadığını savunur. “Tanrı zorunlu varlıktır” önermesinin bu önermeden farklı olduğunu belirten Malcolm’a göre, “Üçgen üç açısı sahiptir” önermesi “Eğer üçgen varsa (ki olmaması da mümkündür) üç açısı da zorunlu olarak vardır” şeklinde koşullu olarak ifade edilebilir, ancak “Tanrı zorunlu varlıktır” önermesinin çelişkiye düşülmeksizin koşullu olarak ifade edilmesi düşünülemez. Kant “Tanrı varsa, bu durumda zorunlu olarak vardır” şeklindeki bir önermede konunun reddedilmesinin mümkün olduğunu göstermeye çalışır. Ancak bu benzetme “Kare zorunlu olarak dört kenara sahiptir, fakat dört kenara sahip olmaması da mümkündür” önermesindeki gibi kendi kendisiyle çelişir. Bütün bunlardan hareketle Tanrı’nın zorunluluğunun “Eğer üçgen varsa üç açısı da zorunlu olarak vardır” şeklinde bir koşulluluk sergilediğinden bahsetmek uygun görünmemektedir. Çünkü Tanrı’nın zorunlu olarak var olmasının ön koşulu O’nun var olması değildir. Dolayısıyla hem konuyu hem yüklemi reddetmek suretiyle çelişkinin oluşmayacağı düşüncesi Tanrı’nın zorunlu varlığı için söz konusu olamaz.²³ O halde Tanrı kavramından üçgenin üç açılarının iptal edilebildiği gibi varlığın iptal edilebilmesi ontolojik argümanın temel sezgileriyle bağdaşmamaktadır. Üçgenin açılarıyla birlikte reddedilmesinin çelişki doğurmamasının, Tanrı’nın varlığının da çelişkiye düşülmeksizin reddedilebileceğini temellendirmek için kullanılması uygun görünmemektedir.

Sırf kavramdan hareketle bir şeyin gerçekte var olduğunun çıkarılamayacağı düşüncesine kavramdan hareketle birtakım şeylerin yokluğu sonucunu çıkarabileceğimiz temelinde itiraz edilebilir. Sözelimi “yuvarlak” ve “kare” kavramlarının anlamını kavradığımızda “Yuvarlak kareler yoktur” önermesini çıkarabiliyorsak ve “Yuvarlak kareler yoktur” önermesinin analitik olduğu iddia edilebiliyorsa, “Zorunlu varlık vardır” önermesinin analitik olduğunun iddia edilmesinin önünde de bir engel görünmemektedir.²⁴ O halde kavramdan hareketle bir şeyin yokluğuna ulaşılabilirse, yine kavramdan hareketle o şeyin varlığına ulaşmanın da mümkün olduğunu iddia edebiliriz.

Plantinga, Kant’ın varlık bildiren hiçbir önermenin zorunlu olarak doğru olamayacağını savunurken bununla dar manada analitik olamayacağı anlamını mı kastettiğinin netleştirilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü Kant eğer “Tanrı vardır” önermesinin analitik olmaması noktasında zorunlu olarak doğru olamayacağını kastediyorsa, bu Anselm’in argümanı ile çok da ilgili olmayacaktır. Zira Anselm’e göre, varlığın yokluktan daha çok büyüklük ifade etmesi, zorunlu olarak analitik değil zorunlu olarak doğrudur. Bu durumda Kant’ın eleştirilerinin Anselm’in argümanı ile ilişkili olabilmesi, varlık bildiren hiçbir önermenin zorunlu olarak doğru olamayacağını temellendirmesine bağlıdır.²⁵ O halde zorunluluğu dar manada

²³ Malcolm, “Anselm’s Ontological Argument”, 58-59.

²⁴ Anthony Kenny, *What I Believe* (London & New York: Continuum, 2006), 34.

²⁵ Alvin Plantinga, *God and Other Minds: A Study of Rational Justification of Belief in God* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1967), 30-31.

analitik önermelere özgü olmakla sınırlamak ve varlık bildiren hiçbir önermenin zorunlu olarak doğru olamayacağını ileri sürmek oldukça keyfi görünmektedir. Matematik ve geometride olduğu gibi zorunlu olarak analitik olmasa da zorunlu olarak doğru olduğunu söyleyebileceğimiz pek çok önerme vardır. Sözelimi, “17 ve 20 arasında bir asal sayı vardır” veya “6’dan sonra gelen sayı 5’ten büyüktür” gibi önermelerin hem zorunlu olarak doğru hem de varlık bildiren önermeler olduğunu belirtebiliriz.²⁶ Bu durumda zorunluluk ve analitikliğin ne karşılıklı olarak birbirlerini tam olarak gerektirdiğinden ne de aralarında birebir örtüşümden bahsedilebilir. Bütün bunlar bizi Kant’ın zorunluluğu önermesel alanla sınırlandırmasının geçerliliğini yeniden gözden geçirmeye sevk etmektedir. Önermelerdeki zorunluluktan varlıktaki zorunluluğa geçilemeyeceği düşüncesi, kanıtlanmamış bir varsayımdan öteye geçememektedir.

Kant’ın zorunluluk ve analitikliği bir anlamda özdeşleştirmesinin ve bütün varlık bildiren önermelerin ancak ve ancak sentetik olabileceğini savunmasının arka planında Malcolm’un da işaret ettiği gibi, “bütün varlık bildiren önermelerin kontenjan olduğu” şeklindeki modern düşünce yer almaktadır.²⁷ Ancak Kant’ın bu şekilde bir genelleme yapmaktansa, neden bazı varlık bildiren önermelerin zorunlu olarak doğru olduğunun düşünülemediğinin açıklamasını yapması gerekmektedir. Ayrıca ontolojik argümanı savunanların en temel tezlerinden biri, varlık bildiren sadece bir analitik önerme bulunduğu, Tanrı’nın mahiyetindeki bir özellikten dolayı bu önermenin de “Tanrı vardır” önermesi olduğudur. Buna göre sadece “Tanrı” kavramı söz konusu olduğunda yokluğu savunulduğunda bir çelişki ortaya çıkar. Kant bu eleştirisi ile ontolojik argümanı savunanların sadece bir analitik önerme bulunduğu ve bunun da Tanrı’nın mahiyetinden kaynaklandığı için sadece Tanrı’ya özgü olduğu inancını bıraktıracak makul gerekçeler öne sürmüş değildir.²⁸ Sonuç olarak, varlık bildiren önermelerin zorunlu olamayacağı eleştirisinin hem kendi içerisinde tutarlılığından hem de bu eleştirinin kendisinin zorunluluğundan söz etmemiz güç görünmektedir.

2. VARLIK GERÇEK BİR YÜKLEM DEĞİLDİR

Kant’ın ontolojik argümanı eleştirisinde dayandığı en temel yargılardan biri, ontolojik argümanı savunanların varlığı büyüklük veya mükemmellik ifade eden bir nitelik olarak gördükleri şeklindedir. Ontolojik argümana yöneltilen varlığın gerçek bir yüklem olamayacağı şeklindeki meşhur eleştirinin Tanrı’nın var olmasını var olmamasından daha büyük veya mükemmel olarak görülmesine yönelik olduğunu belirtebiliriz. Kant’a göre, ontolojik argümanı savunanlar her ne kadar varlığı Tanrı’nın tanımının bir parçası veya tanımının bir gereği olarak görseler de aslında

²⁶ Plantinga, *God and Other Minds*, 32; Ayrıca bk. Jonathan Barnes, *The Ontological Argument* (London: The Macmillan Press, 1972), 36.

²⁷ Malcolm, “Anselm’s Ontological Argument”, 53.

²⁸ Graham Oppy, *Ontological Arguments and Belief in God* (New York: Cambridge University Press, 1995), 31.

varlık Tanrı kavramına bir şey ekleyen “gerçek bir yüklem” değildir.²⁹ Peki Kant gerçek yüklem ile ne kastetmektedir? “A, B’dir” şeklindeki bir önerme formunda, bu önerme sentetikse ve “A vardır” önermesi “B olan bir A vardır” önermesini gerektirmiyorsa B’nin gerçek bir yüklem olduğundan söz edilebilir.³⁰ Biraz daha açıklayacak olursak; “Daireler yuvarlaktır” önermesinde “yuvarlaktır” yüklemi konu olan “daireler” kavramında zaten içerilmekte ve onun ötesine geçememektedir. Ancak “Tabaklar yuvarlaktır” ifadesinde “yuvarlaktır” burada sentetik bir önermede bulunduğu ve yuvarlaklık tabak kavramını gerektirmediğinden veya sırf konu olan tabaktan hareketle onun yuvarlak olduğu sonucuna ulaşamayacağından gerçek bir yüklemidir.

Kant varlığın gerçek bir yüklem olmadığını öne sürmekle ontolojik argümanı savunanların “Tanrı vardır” iddiası ile aslında Tanrı kavramına bir şey eklemedikleri ve aslında bir şey ispatlamadıkları iddiasını temellendirmeye çalışmaktadır. Ancak Kant’ın varlığın yüklem olmadığı iddiasını desteklemek için hangi tezleri ileri sürdüğünün irdelenmesi gerekir. Varlığın gerçek bir yüklemden ziyade mantıksal bir yüklem olabileceği düşüncesi için öne sürülen en temel gerekçelerden birisi, varlığın analitik olarak bir kavramda içerilemeyeceği tezidir. Buna göre bir yüklem belirli bir şeyi o şeyin o olduğunu ifade etmekten daha fazla bir biçimde niteliyorsa, onun gerçek bir yüklem olduğu iddia edilebilir. Ancak varlık bir önermede bir şeyin o şey olduğunu ifade etmekten fazla bir işlev görmez.³¹ Bununla bir şeyin gerçekte var olduğuna onun kavramına varlığı eklemekle ulaşamayacağı ortaya konulmak istenmektedir. Zira eğer kavramdan hareketle bir şeylerin var olduğu iddia edilirse, o şeyin kavramını düşünmekle ona yeni bir şeylerin eklendiği de ileri sürülebilecekti. Ancak önermelerde ifade edilen kavramda herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Meşhur yüz dolar örneğinde Kant, gerçekte olanın zihnimizde olandan daha fazla bir şey içermeyeceğini, gerçekteki yüz dolar kavramı ile zihnimizdeki yüz dolar kavramının aynı olduğunu savunur.³² Bu düşünceye göre, zihnimizdeki mümkün ancak gerçekte var olmayan bir kavram bizim onu düşünmemizle değişmeyeceği gibi, varlık niteliğini eklemekle de gerçekte var olmayacaktır. Buradan hareketle bir kavram ister sadece zihinde bulunsun ister hem zihinde hem gerçeklikte bulunsun, içerik olarak kavramda bir değişikliğin olduğundan bahsedilemeyeceği öne sürülmüştür.

Varlığın gerçek bir yüklem olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur. Varlık bir yüklem değilse, “x vardır” veya “x yoktur” gibi iki farklı anlamdaki önermelerin arasında bir fark olduğundan bahsedemememiz gerekirdi. Ayrıca farklı varlık düzlemleri açısından düşündüğümüzde hayali varlıklarla gerçek varlıklar arasındaki farkı göz ardı etmemiz gerekecekti. Buradan hareketle varlığın “gerçekte vardır”

²⁹ Kant, *Critique of Pure Reason*, A 598/B 626, 567.

³⁰ Everitt, “Kant’s Discussion of the Ontological Argument”, 394.

³¹ R. E. Allen, “The Ontological Argument”, *The Philosophical Review* 70/1 (Ocak 1961), 59-60.

³² Kant, *Critique of Pure Reason*, A 599/B 627, 567.

anlamında kullanıldığında gerçek bir yüklem olduğunu ileri sürmemizin önünde bir engel bulunmamaktadır.³³ Bunu Tanrı kavramı açısından düşündüğümüzde, eğer varlık bir yüklem değilse ve “Tanrı vardır” önermesinde Tanrı kavramına bir şey eklenmezse, bu durumda “Tanrı yoktur” demekle de bir şey söylenilmeyeceği iddia edilebilir.

Özellikle varlığın bir kavrama sentetik olarak sonradan ilave olan bir şey olduğu şeklindeki tezi açısından düşündüğümüzde, Kant’ın varlığın gerçek bir yüklem olmadığı iddiasında birtakım açık olmayan noktaların bulunduğunu belirtebiliriz. En azından Kant’ın şu iddiaları birbiri ile bağdaştırması gerektiğini öne sürmemiz mümkündür:

1. Varlık bir kavrama eklendiğinde onu genişletmeyen veya ona bir şey eklemeyen mantıksal bir yüklem olarak kullanılabilir.³⁴
2. Varlık sadece sentetik önermelerde bulunabilir.
3. Sentetik önermelerde yüklem daima konu kavramına bir şey ekler.³⁵

O halde Tanrı en mükemmel veya kendisinden daha büyüğü düşünölemeyen varlık olarak düşünölse dahi, buradan Tanrı’nın gerçekten var olduğu sonucuna ulaşamaz mı? Ontolojik argümanda olduğu gibi varlığı Tanrı kavramının tanımlayıcı bir niteliği olarak düşünmek veya Tanrı’yı var olduğunu gerektirecek şekilde tanımlamak Tanrı’nın gerçekten var olduğu sonucuna ulaşmada kullanılamaz mı? Her ne kadar Kant’ın varlığın gerçek bir yüklem olmadığı düşüncesinin ontolojik argümanı çürüttüğü görüşü hakim olsa da bunun savunulabilmesi için Anselm’in veya Descartes’in argümanı ile ne ölçüde ilişkili olduğunun açıklanması gerekir. Kant’ın gerçekte var olan bir kavramın zihinde var olup gerçekte var olmayan bir kavramdan daha fazla bir şey içermeyeceği iddiasının Anselm’in argümanına bir etkisinin olamayacağı yönünde çeşitli itirazlar yöneltilmiştir. Özellikle Plantinga’ya göre, Anselm “kendisinden daha büyüğü düşünölemeyen” kavramının zorunlu olarak örneksendiği (necessarily exemplified) düşüncesi üzerinden argümanını ortaya koymuştur. Bu şekilde düşünöldüğünde, sözgelimi var olan bir nesnenin kavramı ile var olmayan bir nesnenin kavramı arasında bir fark olmadığı düşüncesi Anselm’in düşünceleriyle de bağdaşır kabul edilebilir. Plantinga, Anselm’in “Tanrı vardır” önermesini *zorunlu olarak doğru* kabul etmesinin onun varlığı herhangi bir

³³ Reçber, “Varlık Felsefesi”, *Felsefe*, ed. Mehmet Bayrakdar (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2006), 111.

³⁴ Kant bir önermede yüklemelerin gerçek ve mantıksal kullanımı olduğunu, varlığın da bir önermede mantıksal kullanımda bir önermenin sadece bağlacı olabileceğini belirtir. Sözgelimi “Tanrı her şeye gücü yetendir” önermesinde “-dir” nasıl ki bir yüklem değilse, sadece konu ile ilişkisi açısından yüklemi varsaymaktan başka bir işlev görmüyorsa, varlık da sadece bir şeyleri varsayar. “Varlık (being) da tıpkı bu şekilde bir şeyin kavramına bir şey ekleyebilecek gerçek bir yüklem değildir. Kant, *Critique of Pure Reason*, A 598/B 626, A 599/B 627, 567. Bu ifadelerden hareketle birtakım yazarlar varlığın da kullanım açısından mantıksal bir yüklem olduğu sonucuna ulaşma yoluna gitmiştir. Ayrıca bk. Everitt, “Kant’s Discussion of the Ontological Argument”, 393.

³⁵ Everitt, “Kant’s Discussion of the Ontological Argument”, 394; Jerome Shaffer, “Existence, Predication, and the Ontological Argument”, *Mind* 71/283, (Temmuz 1962), 309.

şeyin kavramına ekleme yapan gerçek bir yüklem olarak varsaymasını gerektirmeyeceğini düşünür. Dolayısıyla Plantinga'ya göre, Anselm'in de Kant'ın açıkladığı manada varlığın gerçek bir yüklem olmadığı düşüncesine katılması düşünülebilir.³⁶ Ancak Plantinga her ne kadar Anselm'in argümanının bunu varsaymadığını iddia etse de, Anselm'in varlığı veya zorunlu varlığı Tanrı kavramının tanımsal bir parçası olarak görmekle argümanını kurduğunu görebiliriz. "Tanrı vardır" önermesinin analitik olarak zorunlu olduğunu iddia etmenin Tanrı'nın gerçekte var olup olmadığı konusunda bize bir şey söyleyip söylemediği ise asıl tartışma konularından biridir.

Anselm de Descartes da üçgenin nasıl üç açısı olduğunu veya karenin nasıl dört kenarı olduğunu bu kavramların tanımından çıkarıyorsak Tanrı'nın da zorunlu olarak var olduğuna Tanrı kavramının analizi ile ulaşabileceğimizi düşünür. Ancak varlığın gerçek bir yüklem olmadığına dayanan eleştiriler de göz önünde bulundurulduğunda, varlığın analitik olarak bir kavramda içerilemeyeceği üzerine vurgu yapılır. Bu eleştirilere göre varlık bildiren önermeler bir kavramın diğerinde içerildiğini değil, fakat bu kavramın gerçeklikte bir şeye karşılık geldiğini ifade ederler.³⁷ Peki Tanrı kavramının gerçeklikte bir şeye karşılık gelip gelmemesi bu kavramın analizi ile belirlenemez mi? Kanaatimizce, bir şeyin gerçekte var olup olmadığı veya hangi varlık moduna sahip olduğu evvela o şeyin mahiyetinden hareketle ulaşılabilecek bir sonuçtur. Anselm ve Descartes'in argümanının bu şekilde bir mahiyetin imkanını ispatlama noktasında eksik kaldığı iddia edilebilir. Ancak bir şeyin varlığının sadece kavramın dışına çıkılarak bilinebileceği düşüncesinin kendisi de ispata muhtaç görünmektedir.

Ayrıca Kant'ın varlığın gerçek bir yüklem olmadığı eleştirisinin çeşitli varlık modları açısından farklı implikasyonları olduğunu da belirtebiliriz. Sözelimi Hartshorne, Kant'ın eleştirisinde birtakım karışıklıkların bulunduğunu ve meselenin varlığın gerçek bir yüklem olup olmadığı sorusundan bağımsız olduğunu düşünür. Ona göre ontolojik argümanda varlığın sadece Tanrı'nın eşsiz tabiatına özgü olarak bir yüklem olduğu sonucuna ulaşılır, varlığın yüklem olduğu bir öncül değildir. Tanrı'nın diğer varlıklar gibi olmaması nedeniyle varlığın burada yüklem olduğu ifade edilebilir.³⁸ O halde gerek Anselm'in gerek Descartes'in ontolojik argümanları açısından düşünüldüğünde Kant'ın eleştirisinin başarılı olduğundan bahsedilebilir mi? Plantinga'ya göre, eğer Anselm kontenjan olarak düşünülen birtakım kavramlar ile başlayıp bu kavramlara varlık ekleseydi, Kant'ın eleştirilerinin bu argüman için geçerliliğinden söz edebilirdik. Ancak Anselm böyle kontenjan bir kavramdan

³⁶ Plantinga, *God and Other Minds*, 36.

³⁷ J. J. C. Smart, "The Existence of God", *New Essays in Philosophical Theology*, ed. Antony Flew and Alasdair MacIntyre (New York: The Macmillan Company, 1955), 38-39.

³⁸ Charles Hartshorne, "Six Theistic Proofs", *The Monist* 54/2 (1970), 162; Varlığın yüklem olup olmadığı meselesinin konudan bağımsız olduğunu ileri süren başka bir yaklaşım için ayrıca bk. Timothy O'Connor, *Theism and Ultimate Explanation: The Necessary Shape of Contingency* (Oxford: Wiley & Blackwell, 2012), 71.

hareketle argümanını oluşturmamıştır. Plantinga'nın ifadesiyle, "Kant'ın eleştirisi ne varlık bildiren zorunlu önermelerin bulunmadığını ne de 'Tanrı vardır' önermesinin zorunlu olmadığını göstermiştir."³⁹ Descartes'in argümanına gelince, Tanrı ile diğer kontenjan varlıklar arasındaki farkın göz önünde bulundurulması bu argüman için önemli bir ayırıcı özelliktir. Çünkü kontenjan varlıklardan farklı olarak Tanrı ile varlığı arasında zorunlu bir bağ kurulabileceği öngörülmüştür. Tanrı'nın mükemmelliğinin gereği O'nun var olmasıdır. Sadece zorunlu varlık olarak Tanrı'nın varlığı için kavramdan hareketle varlığa ulaşma söz konusudur.

Peki Kant'ın düşüncesinde Tanrı'nın gerçekten var olduğu nasıl bilinebilir? Kant'a göre, bir varlığı "en yüksek gerçeklik" olarak düşünsek dahi, bu ona varlık atfedebilmemiz için yeterli değildir. O şeyin gerçekte var olup olmadığı sorusu onu bu şekilde düşünsek bile cevapsız kalmaktadır. Dolayısıyla, bir şeyin gerçekte var olup olmadığına o kavramın dışına çıkılmadan karar verilmesi düşünülemez, buna ancak ve ancak tecrübe zemininde karar verilebilir.⁴⁰ Peki sırf tecrübeye denetlenemediği için Tanrı'nın gerçekte var olup olmadığına cevapsız kalacağı varsayımı hakkında ne denilebilir? Kontenjan varlıkların bu yolla bilindiğinden hareketle Tanrı'nın gerçekte var olduğunun da bu şekilde bilinmesi gerektiği sonucuna ulaşmak isabetli görünmemektedir. Tanrı bu dünyanın bir parçası ve dolayısıyla tecrübemizin konusu olmadığından, bu yolla bilinmesi gerektiği şeklinde bir zorunluluktan da söz edilemez. Tanrı'nın varlığının kontenjan olmaması ise O'nda bir eksiklik olarak değil, Tanrı olmanın bir gereğidir.⁴¹ O halde varlık modları arasındaki farklar göz önünde bulundurulduğunda, zorunlu varlık olarak Tanrı'nın da kontenjan varlıklar gibi tecrübe ile bilinmesi gerektiği düşüncesi yerinde olmayacaktır.⁴² Bu yüzden bilgiyi tecrübe alanıyla sınırlamak Tanrı'nın kavramından hareketle gerçekten var olduğuna ulaşılabilmesi için bir engel teşkil etmemektedir.

Kant'ın bu eleştirilerini kendisinin felsefi sezgileriyle bağlantılı olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Kant'ın bilgiye sınır getirme çabasının bir sonucu

³⁹ Plantinga, "Kant's Objection to the Ontological Argument", *The Journal of Philosophy* 63/19 (Ekim 1966), 546.

⁴⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, A 601/B 629, A 602/B 630, 568-569; J. L. Mackie, *The Miracle of Theism: Arguments For and Against the Existence of God* (New York: Oxford University Press, 1983), 49.

⁴¹ S. Morris Engel, "Kant's Refutation of the Ontological Argument", *Philosophy and Phenomenological Research* 24/1 (Eylül 1963), 34.

⁴² Kant varlıkların kendinde nasıl olduklarına dair bir bilgiye sahip olamayacağımızı, duyuşal sezginin bir nesnesi olduğu kadarıyla sadece görünümlerinin bilgisine sahip olabileceğimizi savunur. Kant, *Critique of Pure Reason*, Bxxvi, 115. Kant'ın ortaya attığı ve numen-fenomen ayırımına denk gelen bilgiye sınır getirme çabasının Tanrı'nın varlığına dair bilgiye de sınır getirdiğini ileri sürmemizin önünde bir engel görünmemektedir. Zira Kant gerek tecrübeyle gerek *a priori* olarak bir kavramın mümkün olduğunun ortaya konulabileceğini kabul etse de, o kavrama mantıksal imkândan farklı olarak gerçek bir imkân atfedebilmek için "daha fazla bir şeye" ihtiyaç olduğunu düşünür. "Daha fazla şey" ile kastedilen ise bilginin teorik kaynaklarında değil, pratik kaynaklarında bulunmaktadır. Kant, *Critique of Pure Reason*, Bxxvi, 115.

olarak görebileceğimiz numen (duyulur olmayan alan)-fenomen (duyulur alan) ayrımı burada bize birtakım ipuçları verecek niteliktedir. Kategorilerin sadece fenomen alana uygulanabileceğini savunan Kant, kategorilerin bize numen alanın bilgisini vermesinin imkanını yadsır.⁴³ Kant'ın düşüncesinde Tanrı da duyusal tecrübeyi aşması nedeniyle fenomen alanın dışında kaldığı için, O'nun bilgisine ulaşmamız ve Tanrı hakkında konuşmamız da mümkün görünmemektedir.

Peki Kant bu düşüncelerinde haklı ve tutarlı mıdır? Kant kategorilerimizin Tanrı'ya uygulanamayacağını ileri sürerken aslında bir anlamda kendi kendine referansla tezini çürütmektedir. Çünkü Kant Tanrı'nın duyulur alanın ötesinde olduğunu veya kategorilerin Tanrı'ya uygulanamayacağını belirtirken aslında Tanrı hakkında birtakım şeyler söylemektedir: Duyulur alanın ötesinde olmak ve kavram veya kategorilerimizin O'na uygulanmaması.⁴⁴ O halde Kant'ın bu yargılarında bir şekilde döngüsellığe düştüğü de iddia edilebilir. Dolayısıyla Kant'ın Tanrı'nın varlığının ontolojik argümanda olduğu gibi bilinmeyeceğinin temellendirilmesi için, gerçek varlığın tecrübe zemininde bilinebileceği varsayımının da temellendirilmesi gerekir.

SONUÇ

Sonuç olarak, Tanrı'nın varlığının sırf akılla bilinebileceği düşüncesinin somut bir örneği olarak görebileceğimiz ontolojik argümana yönelik Kant'ın eleştirilerinin tutarlılığı ve ikna ediciliği oldukça tartışmalıdır. Kant varlık bildiren önermelerin analitik olamayacağı eleştirisi ile Tanrı'nın mahiyetini bilmemiz sonucunda zorunlu olarak O'nun var olduğu sonucuna ulaşacağımız düşüncesine karşı çıkmaktadır. Ancak ilk olarak Kant'ın zorunluluğu analitik önermelere özgü kılmasının ve varlık bildiren önermelerin neden zorunlu olamayacağını açıklamasını yapması gerekir. Kant'ın bu eleştirisi, ontolojik argümanda savunulan Tanrı'nın yokluğu düşünülemeyen varlık olduğu düşüncesinin çürütülebilmesi için yeterli görünmemektedir. Eğer zorunluluk sadece analitik önermelere özgü ise, o halde Kant'ın kendi iddiaları da zorunluluk ve kuşatıcılık ifade etmeyecektir.

Kant'ın ikinci eleştirisi olan varlığın gerçek bir yüklem olmadığı eleştirisi ise, evvela kendisinin tüm varlık bildiren önermelerin sentetik olduğu görüşü ile bağdaşmamaktadır. Varlığın gerçek bir yüklem olmamasının varsayılması durumunda pozitif varlık iddiaları ile negatif varlık iddialarının nasıl ayırt edileceği ve anlamlandırılacağı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kant'ın varlığın gerçek bir yüklem olmadığı eleştirisi, kontenjan bir varlığın kavramdan hareketle var olduğuna ulaşılsaydı geçerli olabilirdi, ancak zorunlu varlık olan Tanrı için geçerli değildir. Tanrı'nın varlığını zorunlu kılan bir mahiyete sahip olması nedeniyle *a priori* yolla ispatlanabilmesinden söz edebiliriz. Dolayısıyla, varlığın gerçek bir yüklem olmadığı

⁴³ Kant, *Prolegomena to Any Future of Metaphysics*, ed. Paul Carus (Chicago: The Open Court Publishing Company, 1949), 252.

⁴⁴ Plantinga, *Tanrı'nın Bir Tabiatı Var mı?*, çev. Mehmet Sait Reçber (Ankara: Elis Yayınları, 2010), 25-26.

eleştirisinin Tanrı'nın tanımının bir gereği olarak varlığının zorunlu olduğu sonucuna ulaşılmasının önünde bir engel olduğunu iddia etmek güç görünmektedir. Kant'ın bir şeyin varlığını bilmenin ancak tecrübe ile mümkün olduğu iddiası ise öncelikli olarak bilgiyi tecrübe alanıyla sınırlandırmasını temellendirmesine bağlıdır. Kant'ın iddiaları da tecrübeye referansla bilinebilecek nitelikte olmadığı için kendi kendine referansla çelişkili görünmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, Robert Merrihew. *Leibniz: Determinist, Theist, Idealist*. New York: Oxford University Press, 1. Basım, 1994.

Allen, R. E. "The Ontological Argument". *The Philosophical Review*, 70/1 (1961), 56-66. <https://doi.org/10.2307/2183405>

Anselm, St. "Proslogion". İng. çev. Jasper Hopkins and Herbert Richardson. *Complete Philosophical and Theological Treatises of Anselm of Canterbury*. 88-112. Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 2000.

Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2007.

Barnes, Jonathan. *The Ontological Argument*. London: The Macmillan Press, 1. Basım, 1972.

Descartes, Rene. *The Philosophical Writings of Descartes*, II. İng. Çev. John Cottingham vd. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 1984.

Engel, S. Morris. "Kant's Refutation of the Ontological Argument". *Philosophy and Phenomenological Research* 24/1 (Eylül 1963), 20-35. <https://doi.org/10.2307/2104490>

Everitt, Nicholas. "Kant's Discussion of the Ontological Argument". *Kant Studien* 86/4 (1995), 385-405. <https://doi.org/10.1515/kant.1995.86.4.385>

Hartshorne, Charles. "Six Theistic Proofs". *The Monist*. 54/2 (1970), 159-180. <https://doi.org/10.5840/monist197054214>

Hick, John. *Arguments for the Existence of God*. New York: Herder and Herder, 1971.

Hume, David. *Din Üstüne*. Çev. Mete Tunçay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1979.

Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*. İng. çev. ve Ed. Paul Guyer and Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 1998.

Kant, Immanuel. *Prolegomena to Any Future of Metaphysics*. Ed. Paul Carus. Chicago: The Open Court Publishing Company, 1949.

Kenny, Anthony. *What I Believe*. London and New York: Continuum, 1. Basım, 2006.

Mackie, J. L. *The Miracle of Theism: Arguments For and Against the Existence of God*. New York: Oxford University Press, 1. Basım, 1983.

Malcolm, Norman. "Anselm's Ontological Argument". *The Philosophical Review* 69/1 (1960), 41-62. <https://doi.org/10.2307/2182266>

Martin, Michael. *Atheism: A Philosophical Justification*. Philadelphia: Temple University Press, 1990.

O'Connor, Timothy. *Theism and Ultimate Explanation: The Necessary Shape of Contingency*. Oxford: Wiley and Blackwell, 1. Basım, 2012.

Oppy, Graham. *Ontological Arguments and Belief in God*. New York: Cambridge University Press, 1. Basım, 1995.

Plantinga, Alvin. *God and Other Minds: A Study of Rational Justification of Belief in God*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1. Basım, 1967.

Plantinga, Alvin. *Tanrı'nın Bir Tabiatı Var mı?*. Çev. Mehmet Sait Reçber. Ankara: Elis Yayınları, 1. Basım, 2010.

Plantinga, Alvin. "Kant's Objection to the Ontological Argument". *The Journal of Philosophy* 63/19 (1966), 537-546. <https://doi.org/10.2307/2024217>

Reçber, Mehmet Sait. *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*. Ankara: Kitâbiyât, 1. Basım, 2004.

Reçber, Mehmet Sait. "Varlık Felsefesi". *Felsefe*. Ed. Mehmet Bayrakdar. 103-138. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2. Basım, 2006.

Reçber, Mehmet Sait. "Analitik-Sentetik". *Felsefe Ansiklopedisi*. Ed. A. Cevizci. 1/356-361. İstanbul: Etik Yayınları, 2003.

Rey, Georges. "The Analytic/Synthetic Distinction". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2020). Ed. Edward N. Zalta. Erişim 30 Aralık 2021. <https://plato.stanford.edu/entries/analytic-synthetic/>

Shaffer, Jerome. "Existence, Predication, and the Ontological Argument". *Mind*, 71/283 (Temmuz 1962), 307-325. <https://doi.org/10.1093/mind/LXXI.283.307>

Smart, J. J. C. "The Existence of God". *New Essays in Philosophical Theology*. Ed. Antony Flew and Alasdair MacIntyre. 28-46. New York: The Macmillan Company, 1. Basım, 1955.

Sobel, Jordan Howard. *Logic and Theism: Arguments For and Against Beliefs in God*. New York: Cambridge University Press, 1. Basım, 2004.

Taylor, Richard. "Introduction". *The Ontological Argument from St. Anselm to Contemporary Philosophers*. ed. Alvin Plantinga. vii-xviii. London: Macmillan, 1. Basım, 1965.